

Grenseffectenrapportage 2022

Dossier 6: De perceptie van de 'grens' en 'identiteit' van grensbewoners na de COVID-19 crisis: hoe stellen we dat vast? (opiniestuk)

Universiteit Maastricht

Grenseffectenrapportage 2022

Dossier 6: De perceptie van de 'grens' en 'identiteit' van grensbewoners na de COVID-19-crisis: hoe stellen we dat vast? (opiniestuk)

*Sander Kramer
Dr. Math Noortmann*

Het *Institute for Transnational and Euregional cross border cooperation and Mobility / ITEM* is de spil van wetenschappelijk onderzoek, advisering, kennisuitwisseling en trainingsactiviteiten omtrent grensoverschrijdende samenwerking en mobiliteit.

ITEM is een initiatief van Universiteit Maastricht (UM), het Nederlands Expertise en Innovatiecentrum Maatschappelijke Effecten Demografische krimp (NEIMED), Zuyd Hogeschool, de Gemeente Maastricht, de Euregio Maas-Rijn (EMR) en de Provincie Limburg (NL).

Gemeente Maastricht

Maastricht University

Zuyd
Hogeschool **ZU**
YD

provincie limburg
gesubsidieerd door de Provincie Limburg

Contents

1. Inleiding	2
2. 'Ons' en 'de rest': ambivalentie in identiteitsvorming	2
3. Het concept 'grens': waar de territoriale grens ons scheidt, verbindt de conceptuele in termen van identiteit?	3
4. Naar een Europese identiteit voor grensregio's? Vind wat Europeanen bindt, mijd wat hen scheidt?	5
5. Identiteitsmodellen: dynamische spanning en hybriditeit	5
6. Conclusie.....	7

1. Inleiding

Grensregio's hebben een bijzonder karakter, met name vanwege de ligging ten opzichte van minder perifere gebieden en de nabijheid van territoriale grenzen met buurlanden. Tijdens de COVID-19-crisis zijn de (territoriale) grenzen tussen de lidstaten van de EU opnieuw opgetrokken. Dit fenomeen is waarschijnlijk van invloed geweest op de perceptie die de bewoners van de grens hebben. Vooral in een grensoverschrijdende regio als de Euregio Maas-Rijn, waar een 360°-perspectief wordt bevorderd als het gaat om grensoverschrijdende samenwerking, wonen en werken, zijn diepere inzichten in dergelijke percepties hierbij van belang. Deze grenseffectenrapportage behelst een commentaar op deze aspecten als vervolg op de twee onderzoeksdossiers over de coronapandemie van 2020 en 2021. Daarnaast dient het als basis voor toekomstig onderzoek over de identiteit van grensbewoners.

De vraag naar de samenhang tussen het wonen in een grensregio en een grensregionale dan wel (trans)nationale identiteit is in toenemende mate het onderwerp geworden van een academisch debat.¹ Grensregio's zijn per definitie territoriale gebieden waar de overeenkomsten en verschillen tussen deze kant en gene kant van de grens duidelijker zichtbaar worden. Verschillen van sociaal-culturele en economische aard; van historische en religieuze aard; verschillen en overeenkomsten in taal, architectuur, infrastructuur. Verschillen en overeenkomsten die tot samenwerking en conflict leiden; tot aantrekking en afwijzing, tot mobiliteit en immobiliteit. De vraag naar de wijze waarop de grensbewoonster zichzelf en haar medebewoners aan de andere kant van de grens waarneemt en welke factoren daarbij een rol spelen is complex en niet makkelijk te beantwoorden. Identiteiten zijn dynamisch en grenzen steeds minder statisch. Kan er bij een toenemende globalisering nog wel gesproken worden van een specifieke grensregio of grensoverschrijdende identiteit? Hoe worden identiteiten gevormd en hoe veranderen ze (bv. als gevolg van grensoverschrijdende crises zoals Covid-19 of de hoogwater-crisis)? Onder andere deze vragen zullen hieronder besproken worden. Bij dit type onderzoek dienen drie moeilijkheden te worden benadrukt, die kunnen worden onderverdeeld in drie conceptuele subvragen: wat is identiteit? Wat is een grens? Hoe relevant is de vaststelling van grensidentiteit?² Dit zal hieronder nader worden besproken.

2. 'Ons' en 'de rest': ambivalentie in identiteitsvorming

Hoewel *prima facie* een duidelijk onderscheid, is het onderscheid tussen het lokale, het regionale en nationale lastig te maken, in die zin dat de natie van de een, gemakkelijk als regio kan worden gezien van de ander. Als voorbeeld kan de 'nationale taal' van de een het dialect zijn van de ander. Dit bemoeilijkt het herkennen van een identiteit – waarbij taal een centrale rol inneemt - want wat scheidt 'ons' van de 'rest'? Dit wordt verder bemoeilijkt door het feit dat er geen eenduidige term bestaat die dit type identiteit adequaat beschrijft. Is dit 'grensidentiteit', 'grensregio-identiteit' of 'grensoverschrijdende identiteit'? In het ontbreken van een dergelijke term om nationaal, regionaal of lokaal – in de zin van identiteit – te duiden, schuilt het gevaar dat door het gebruik van de term 'nationaal', 'regionaal' of 'lokaal' een kwalitatief/hiërarchisch onderscheid wordt gemaakt tussen wat in wezen dezelfde identiteiten zijn (weliswaar toegepast op geografische eenheden). Dit is bijvoorbeeld anders bij het onderscheiden van etnische of religieuze identiteiten. Het voornaamste bezwaar tegen het gebruik van dergelijke termen is dat het risico wordt genomen dat het primaat van de natie als bouwsteen wordt geaccepteerd, of andere identiteiten naar een lagere/minder gewaardeerde status worden gedegradeerd, terwijl er in feite geen fundamenteel kwalitatief verschil is tussen deze levels van identiteit. Waarom zou een nationale identiteit prevaleren boven een lokale identiteit? Vanwege de perceptie van een (nationale) gecentraliseerde natiestaat?

¹ D. Laven and T. Baycroft, 'Border regions and identity' 15 *European Review of History* 255, 255.

² D. Laven and T. Baycroft, 'Border regions and identity' 15 *European Review of History* 255, 256.

Gezien de basis in het geografische onderscheid, zouden dergelijke identiteiten meer passend kunnen worden omschreven als 'ruimtelijke' identiteiten. Tegelijkertijd kunnen deze identiteiten 'geocultureel' of 'geo-politiek' zijn in die zin dat de ruimtelijke identiteit meestal verbonden is met een politieke (of bestuurlijke) entiteit en/of met een of andere cultureel bepaalde groep. Hiermee manifesteert identiteit zich als een multidimensionaal begrip, i.e. deze multi-dimensie is niet gelijk aan nationaal, regionaal, lokaal en andere territoriale concepten. Identiteit is ook cultureel, religieus, politiek, economisch te omschrijven, welke de administratieve eenheden kunnen overschrijden. Dit zal hieronder nader worden toegelicht.

3. Het concept 'grens': waar de territoriale grens ons scheidt, verbindt de conceptuele in termen van identiteit?

In het licht van een 'grensoverschrijdende identiteit' of 'grensidentiteit' is de term 'grens' een centraal element. Wat is een 'grens', m.a.w. wat scheidt ons van 'de anderen'? Waarmee ontstaan verschillende identiteiten? De term 'grens' wordt in de literatuur omschreven als 'tegelijkertijd poorten en barrières naar de 'buitenwereld', beschermend en opsluitend, gebieden van kansen en/of onveiligheid, zones van contact en/of conflict, van samenwerking en/of concurrentie, van ambivalente identiteiten en/of de agressieve bevestiging van verschillen'.³ Deze definitie reflecteert de veelzijdigheid van de 'grens'. Welk element prevaleert lijkt te worden bepaald door de perceptie van de 'grens'. Tevens volgt hieruit dat identiteiten ambivalent zijn; dit wordt hieronder nader besproken. Tevens wordt de 'grens' omschreven als iets dat ons scheidt van de 'buitenwereld', van de 'ander'.

In het algemeen zijn (territoriale) 'grenzen' niet altijd duidelijk, noch onbetwist. Een globaliserende wereld, gekenmerkt door regionalisering, kent nog steeds conflicten omtrent grenzen. In dat kader kan worden gesteld dat grenzen – ook in een Europese interne markt zonder binnengrenzen – niet zijn verdwenen of obsoleet zijn geworden. Denk hierbij aan het herrijzen van fysieke (territoriale) grenzen tijdens de bestrijding van de covid-pandemie.

Ondanks de onduidelijkheid omtrent het concept 'grenzen' kunnen grenzen *grosso modo* in drie classificaties worden onderverdeeld: territoriaal, functioneel en conceptueel.⁴ Territoriale grenzen hebben betrekking op de plaatsen (zee, land, lucht) van binnenkomst waar de soevereine bevoegdheden van de staat worden uitgeoefend. Tevens kunnen territoriale grenzen betrekking hebben op grenzen van provincies, gemeenten, federale staten, bondsstaten, regio's etc. binnen een nationale staat die ook toegangen kunnen beperken. Daarnaast zien functionele grenzen op de plaatsen waar de voorwaarden voor toetreding tot de arbeidsmarkt, de verzorgingsstaat en het nationale burgerschap worden gespecificeerd. Daarentegen zien conceptuele grenzen op een geheel van zorgen over de noties van het behoren tot en de identiteit van verschillende gemeenschappen (bv. transnationaal, nationaal of subnationaal) en de (conceptuele) scheidingslijnen tussen etnische en taalkundige groepen, culturen of klassen. Het is met name deze categorisering van 'grenzen' die in dit opiniedocument ter discussie zal worden gesteld, bijvoorbeeld taalkundige en etnische grenzen kunnen nationale (territoriale) grenzen eenvoudig opzijzetten. Zoals hieronder zal blijken, zijn 'grenzen' veeleer als dynamisch en multidimensionaal concept te duiden. De vraag is welke grens wij waar trekken voor het vast stellen van onze identiteit en kan er zoiets zijn als een 'grensidentiteit'?

³ Vrij vertaald naar J. Anderson, L. O'Dowd, 'Border, border regions and territoriality: Contradictory meanings, changing significance', *Regional Studies* 37, n.97 (1999): 593–604, 595.

⁴ A. Geddes, 'Europe's Border Relationships and International Migration Relations', *Journal of Common Market Studies*, 43: 4 (2005): 787-790 (789-790).

Hoe bepaalt een Hindoestaanse met een Nederlandse nationaliteit, een Limburgse moeder en een Duitse vader, wonend in het Baskenland haar identiteit?

Voorts vallen territoriale en conceptuele grenzen zelden samen. In dat kader worden minderheden vaak een 'brugfunctie' toebedeeld bij grensoverschrijdende samenwerking en grensoverschrijdende conflicten.⁵ Of deze minderheden deze functie kunnen vervullen hangt mede af van de bredere geopolitieke constellaties (naast de bilaterale betrekkingen tussen de betreffende staten). In dat kader spelen narratieven over een gemeenschappelijk verleden en mythen – betreffende de stichting van nationale staten – een belangrijke rol bij de vorming van nationale identiteiten. Hierbij fungeert taal als een essentieel onderdeel van identiteit. Dit creëert de onderliggende perceptie het 'zelf' en de 'ander' en de houding ten opzichte van minderheden. Vooral in perioden van fundamentele geopolitieke veranderingen lijken in de loop van de tijd transformaties op te treden.

Verder bestaan ook moeilijkheden bij het definiëren en concipiëren van grenzen. In de loop van de Europese geschiedenis zijn grenzen verschoven, waardoor niet alleen opnieuw moet worden nagedacht over de conceptie van grensgebieden, maar ook over waar die grensgebieden zich bevinden (territoriaal, functioneel of conceptueel).⁶ Relatief zelden vormt een territoriale grens een duidelijke scheidingslijn tussen groepen in termen van cultuur, etniciteit, religie of taal. Territoriale grenzen lijken daarentegen wel een effect te hebben op conceptuele grenzen. Gemeenschappen die ooit een dialect of taal deelden, of dezelfde etnische afkomst, kunnen zich door scheiding door een territoriale grens anders ontwikkelen dan de groep aan de andere kant van de grens. Denk hierbij aan de Ripuarische taalvariëteit die zowel in zuid-Noordrijn-Westfalen, oostelijk Zuid-Limburg en het oosten van de provincie Luik wordt gesproken, i.e. een taalvariëteit/-gemeenschap gescheiden door territoriale grenzen.

Daarnaast kan – afgezien van de vraag in welke mate t.a.v. identiteit politieke/administratieve, religieuze, etnische, culturele, linguïstische verschillen een rol spelen – het gevoel van nabijheid van de grens een effect hebben op de veronderstelde identiteit.⁷ Onomstreden, lang gevestigde en niet-betwiste grenzen zullen vaak leiden tot een verminderd gevoel van 'grensgebied' in hun achterland. Hoewel natiestaten een rol spelen in de perceptuele verschillen tussen grensgebieden en niet-grensgebieden, zijn grensregio's ook te zien als regio's waar verschillende dimensies van sociale interactie een centrale rol spelen. De perceptie van het buurland en de grensregio is afhankelijk van specifieke soorten grensoverschrijdende activiteiten en associaties met het buurland. Hoe minder belangrijk staatsgrenzen worden als markers van territorialiteit en controle, hoe meer andere soorten grenzen zichtbaar kunnen worden.

Gezien het bovenstaande lijkt een grensoverstijgende – uniforme – conceptualisering van 'grens' en 'identiteit' bijzonder lastig. Het aantal historische, politieke, etnische, culturele, religieuze en sociale variabelen in Europa is enorm en de soorten grenzen variëren aanzienlijk. Alle grensregio's in Europa zullen niet onder dit model kunnen worden geschaard. Kan er dan – vanuit de Europese integratiegedachte - gesproken worden van een Europese identiteit voor grensregio's? Dat zal in de sectie hieronder worden besproken. Overigens moet hierbij worden opgemerkt dat naast een Europese identiteit, gedacht kan worden aan een andere grensoverstijgende identiteit, bv. Euregionaal.

⁵ B. Busch, 'Shifting Political and Cultural Borders: Language and Identity in the Border Region of Austria and Slovenia', *European Studies* 19 (2003), 125-144, 125.

⁶ D. Laven and T. Baycroft, 'Border regions and identity' 15 *European Review of History* 255, 257.

⁷ Zie bv. M. Schack, 'Regional identity in border regions: The difference borders make', *Journal of Borderlands Studies* (16) 2001, 99-114.

4. Naar een Europese identiteit voor grensregio's? Vind wat Europeanen bindt, mijd wat hen scheidt?

Wat betekent 'Europa' voor haar burgers, in bijzonder haar mobiele Europese burgers? Onderzoeksbevindingen demonstreren dat onder inwoners van grensgebieden 'Europa' het niet heel goed doet in de zin van identiteitsreferentie.⁸ Dit lijkt tot een paradoxale situatie waar zij die het proces van Europese integratie het meest ervaren in het dagelijks leven – de mobiele Europese burgers – zich minst identificeren als zijnde 'Europeaan'. Deze identiteitsreferentie lijkt een situationeel concept, i.e. gevormd door de situatie, context en omstandigheden waarin de betreffende grensbewoner zich bevindt, met andere woorden wat is voor hen van belang in termen van directe ervaring met de Europese integratie?

Binnen het ideaal van een Europa zonder grenzen is het vrije verkeer een essentieel kenmerk van het integratieproces dat een gemeenschapsgevoel en een Europese identiteit zou moeten bevorderen.⁹ Ontwikkelingen zoals de vluchtelingen crisis, de Covid-pandemie, en de hoogwater crisis (in met name de Belgische, Duitse en Nederlandse grensregio's) lijken dit gemeenschapsgevoel en deze Europese identiteit op de proef te hebben gesteld. Tot nog toe is nauwelijks tot geen onderzoek beschikbaar waarbij een nulmeting werd uitgevoerd ten aanzien van deze Europese (of Euregionale) identiteit (bv. pre-covid). Hierop voortbouwend beoogt dit (doorlopend) dossier ex-post het effect van deze ingrijpende ontwikkelingen op 'grensidentiteit' te beoordelen.

5. Identiteitsmodellen: dynamische spanning en hybriditeit

Een aanzienlijke hoeveelheid wetenschappelijke literatuur is gewijd aan modellen gericht op het vaststellen een 'identiteit'. De vraag die hierbij rijst is in hoeverre deze modellen geschikt zijn voor het vaststellen van een 'grensoverschrijdende identiteit', dan wel een specifieke 'grensregio identiteit', nog afgezien van de vraag hoe deze twee concepten van identiteit moeten worden geconcipeerd.

Een vaak genoemd model in dit kader betreft het door Anderson ontwikkelde 'imagined community'.¹⁰ Onder dit model wordt 'de natie' beschreven als de wijze waarop deze wordt opgevat in de gedachten van degenen die zich hiermee identificeren. Anderson stelt dat door de enorme omvang van een natie het onvermijdelijk is dat men niet al zijn medenationalen kent maar men behoort tot een nationale gemeenschap die 'denkbeeldig' is (*imagined*). Deze denkbeeldige gemeenschap houdt echter niet op waar de territoriale grens van een natie stopt, i.e. het kan ook een religie betreffen.¹¹ Deze denkbeeldige gemeenschap kan vele vormen aannemen en ook de grens overschrijden. Dit model van een 'verbeelde gemeenschap' kan ook worden toegepast op ruimtelijke identiteiten zoals de nationale identiteit, of deze nu lokaal, regionaal of supranationaal zijn. Naast het cultiveren van deze identiteit door gecentraliseerde politieke programma's of culturele hegemonie, kan een verbeelde gemeenschap ook voortkomen uit 'gedeelde' geschiedenissen, ervaringen, herinneringen, verhalen die een gedeeld (denkbeeldig) verleden vertegenwoordigen of zelfs een collectief denkbeeldige toekomst. Naast het feit dat men zich lid van meer dan één gemeenschap kan voelen, kunnen ook grenzen op zichzelf (net als ruimten) worden verbeeld en daarmee onderdeel zijn van de wijze waarop andere ruimtelijke identiteiten worden gezien. Territoriale grenzen op zichzelf kunnen dus een centrale rol innemen bij het vormen van deze 'denkbeeldige gemeenschap'. Waar verschillen in

⁸ M. Bruter, 'On what citizens mean by feeling 'European': Perceptions of news, symbols and borderlessness', *Journal of Ethnic and Migration Studies*, January 2003, 3 en aangehaalde literatuur.

⁹ T. Cierco & J. Tavares da Silva, 'The European Union and the Member States: two different perceptions of border', *Revista Brasileira de Política Internacional* 59 (1) 2016, 2.

¹⁰ B. Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso 1983.

¹¹ D. Laven and T. Baycroft, 'Border regions and identity' 15 *European Review of History* 255, 258.

bijvoorbeeld lonen, en/of prijzen, worden bepaald door territoriale grenzen, worden laatstgenoemde grenzen meer prevalent in de gedachten van de mensen die er kortbij wonen. Voorts lijken grensoverschrijdende crises – bv. hoogwater, Covid-pandemie – en de bestrijding daarvan bij te dragen aan een meer prevalentie aanwezigheid van de territoriale grens in de gedachten van grensbewoners. Hiermee wordt de ‘grens’ – voor grensbewoners – een integraal onderdeel van verbeelde lokale en/of regionale landschappen en dient het in toenemende mate om regionale identiteiten af te bakenen.

Ten aanzien van Anderson’s model van ‘imagined community’ is het de vraag in hoeverre het geschikt is bij het ontrafelen van de identiteit van bepaalde gebieden als grensregio’s. Kritiek rijst met name vanwege de nadruk in zijn aanpak op de natie (en nationalisme) in plaats van op de regio (of andere vormen van gemeenschap). Een mogelijk bruikbaar model voor het sub-nationale is het werk van Weber.¹² Hoewel in zijn werk met name aandacht uitgaat naar de vorming van een nationale identiteit, neemt het lokale en regionale hierbij een centrale rol in. Weber ziet de natie namelijk ontstaan door de uitholling van het lokale en regionale door het centrum.

Andere *top-down modellen* zijn wellicht meer verfijnd in die zin dat zij het monopolie van de identiteitsvorming minder exclusief aan de nationale staat toeschrijven en meer zeggenschap geven aan het lokale en regionale niveau, soms als bemiddelaars tussen het lokale/regionale en het nationale. Men kan ook lokale culturen als uitgangspunt nemen, en de manieren waarop lokale of regionale bijzonderheden worden uitgebouwd tot nationale identiteiten. Zo stelt Wilson dat het potentiële conflict in grensregio's voortkomt uit het feit dat "de projectie van de ‘eigen’ nationale cultuur van een staat op gespannen voet kan staan met de belevingswereld van verschillende bevolkingsgroepen in de nabijheid van een grens".¹³ Daarentegen kan het ook juist niet op gespannen voet met elkaar staan als het een minderheid aan de andere kant van de grens betreft.

Lokale of regionale culturen – overigens niet alleen culturen - kunnen dus dienen als bron van representaties voor nationale identiteiten, of omgekeerd als basis voor lokale of regionale identiteiten, die al dan niet verenigbaar kunnen zijn met de nationale identiteit, en niet vanuit het nationale centrum worden opgelegd. Een alternatieve theoretische benadering van dit type bottom-up model van identiteitsvorming is de analyse van Somers.¹⁴ Hierbij gaat Somers in op de rol van verhalen over lokale culturen die als basis dienen voor identiteiten, waarbij "agenten hun verhalen aanpassen aan hun eigen identiteiten, en ... zij zullen de ‘werkelijkheid’ aanpassen aan hun verhalen". Door middel van verhalen wordt betekenis toegekend aan culturen en culturele praktijken of vormen, die zullen verschillen van plaats tot plaats binnen een natie, als afspiegeling van specifieke lokale omstandigheden.

De hierboven genoemde ‘imagined community’ kan worden beïnvloed door een omvangrijke reeks aan dagdagelijkse gebruiken en objecten als weerspiegeling van de nationale identiteit. Dit draagt ertoe bij dat de verhoudingen binnen de lokaal-regionaal-nationale beelden en verhalen aanzienlijk kunnen verschuiven in de richting van het nationale. Denk hierbij aan de kleur van brievenbussen en herkenningstekens op openbare gebouwen, de vorm en kleur van nummerplaten op auto's, de taal van de bewegwijzering, het briefhoofd en de details op openbare documenten en identiteitsbewijzen, het aanbod van kranten, tijdschriften en andere soorten handelsartikelen in winkels. Deze omstandigheden maken deel uit van het landschap dat het (nationale) landschap aan weerszijden van de grens duidelijk onderscheidt. Eén van de meest opmerkelijke voorbeelden die dit verschijnsel weerspiegelen is het televisienieuws en de weersvoorspelling dat zich volledig richt op de

¹² E. Weber, *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870-1914*, 1976.

¹³ T.M. Wilson, *Sovereignty, Identity and Borders: Political Anthropology and European Integration*. In: L. O’Dowd & T.M. Wilson (eds.), *Borders, Nations and States: Frontiers of Sovereignty in the New Europe*. 1996 Aldershot: Avebury, 199–219.

¹⁴ M.R. Somers, ‘The Narrative Constitution of Identity: A Relational and Network Approach’, *Theory and Society*, 23 (5), 605-649 2005.

gebeurtenissen aan één kant van de grens maar niet in de rest van de regio (aan de andere kant van de grens). Iemand woonachtig in Maastricht wordt namelijk geïnformeerd over het weer in Groningen, maar niet over het weer in Lanaken, net over de grens.

In dit kader is Sahlins' model noemenswaardig aangezien hij een model voorstelt om de relatie tussen verschillende soorten ruimtelijke of geopolitieke identiteiten in een grensregio te beschrijven.¹⁵ Sahlins beziet identiteit op dorps-, provincie-, regionaal en nationaal niveau en demonstreert hoe elk niveau regelmatig en gelijktijdig op twee verscheidene wijzen interacteert. Dit model is gebaseerd op de studie van lokale rivaliteit tussen dorpen, waarbij de twee 'tegengestelde' dorpen in verschillende provincies, regio's en naties lagen. Ten eerste kan sprake zijn van overlapping waar een lokale identiteit blijft gehandhaafd naast regionale, nationale identiteiten. Ten tweede bestaan dergelijke identiteiten tevens in een hiërarchie van tegenstellingen. Hierbij staat de ene identiteit tegenover een andere naburige identiteit, op lokaal, regionaal dan wel nationaal niveau. Op deze wijze overlappen meervoudige identiteiten elkaar soms; soms staan ze tegenover elkaar. Ook hierbij speelt de perceptie van het individu een centrale rol: de wijze waarop op een bepaald moment een bepaalde identiteit wordt opgevat, is afhankelijk van de context. Identiteiten kunnen elkaar dus tegelijkertijd overlappen en tegenwerken, afhankelijk van het specifieke moment, terwijl de nabijheid van een nationale grens een extra laag kan toevoegen. Ook Sahlins' model kent beperkingen in die zin dat het – met name - genuanceerd dient te worden ten aanzien van de hiërarchie tussen de tegengestelde identiteiten.

Een gemene deler tussen de modellen is het groeiende besef dat identiteit wordt gekenmerkt door hybriditeit, i.e. identiteiten laten zich niet langs strakke lijnen verdelen, ofwel er bestaat niet één 'identiteit'.¹⁶ Dit impliceert dat op de 'grens' tussen twee identiteiten een grijs gebied bestaat alwaar twee verschillende identiteiten elkaar overlappen, dan wel in elkaar overvloeien en kunnen versmelten tot een hybride identiteit. Hybriditeit bestaat niet alleen tussen verschillende geopolitieke identiteiten (lokaal, regionaal, nationaal), maar ook op het gebied van culturele, etnische of religieuze identiteit, mits zulke groepen groot genoeg zijn om een van zichzelf gedeeld besef te hebben als afzonderlijke groep. Indien geprobeerd wordt 'identiteit' van grensbewoners te omkaderen lijkt hiermee een onderliggende (politiek) doel te worden nagestreefd.

6. Conclusie

De begrippen 'identiteit' en 'grens' lijken zich gemanifesteerd te hebben als – per definitie - een multidimensionaal begrip, waarbij territoriale grenzen een rol kunnen spelen. Het bovenstaande stelt ons in staat na te denken over de aard van het proces van identiteitsvorming op verschillende niveaus, met name in de marge van de grote Europese staten. Gezien het bovenstaande lijkt een grensoverstijgende – uniform – conceptualisering van 'grens' en 'identiteit' bijzonder lastig. Het aantal territoriale, historische, politieke, etnische, culturele, religieuze en sociale 'grenzen' in Europa is te groot, en deze soorten grenzen variëren aanzienlijk. Alle feitelijke grensregio's in Europa zullen niet onder één model kunnen worden geschaard.

Tevens demonstreert het bovenstaande de beperkte waarde van modellen van identiteitsvorming en de spanning die voortduurt in het zoeken naar 'identiteit'. Daarnaast belicht het de gevaren die inherent zijn aan pogingen om overkoepelende verklaringen, of identiteiten, vast te stellen. Een gemene deler in het identiteitsdebat is het groeiende besef dat identiteit wordt gekenmerkt door hybriditeit, i.e. identiteiten laten zich niet langs strakke lijnen verdelen. Dit betekent dat op de 'grens' tussen twee identiteiten een grijs gebied bestaat alwaar twee verschillende identiteiten elkaar overlappen, dan wel in elkaar overvloeien en versmelten tot één hybride identiteit, i.e. een 'multiple

¹⁵ P. Sahlins, *Boundaries: The Making of France and Spain in the Pyrenees*, University Of California Press, 1991.

¹⁶ D. Laven and T. Baycroft, 'Border regions and identity' 15 *European Review of History* 255, 268 en aangehaalde literatuur.

identity concept'. Het concept 'identiteit' zou veeleer op een (sociaal) constructivistische wijze benaderd moeten worden waarbij het (deels) geconstrueerd wordt door (sociale) processen en de situatie, context en omstandigheden waarin de betreffende grensbewoner zich bevindt.